

کتاب های بزرگ تمدن اسلامی

نوشته

ان. ای. بلاچ

ترجمه

زهرا آقامحمد شیرازی

بلاچ، نبی بخش، ۱۹۱۷-
کتاب‌های بزرگ تمدن اسلامی / نوشته ان‌ای. بلاچ، ترجمه زهرا آقا محمد
شیرازی - تهران: سفینه، ۱۳۸۳.
ص: ۲۴۵، نمونه.

ISBN 964-92887-9-1

فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

عنوان اصلی: Great books of Islamic civilization, 1989.
نماینه.

۱. تمدن اسلامی - کتابهای نقد شده، ۲. مسلمانان - کتاب و مواد خواندنی.

۳. تمدن اسلامی - نسخه های خطی - فهرستها - کتابشناسی.

الف. آقا محمد شیرازی، زهرا، ۱۳۳۷ - مترجم ب. عنوان

کتابت ۶۶۱/۱ ۰۹۰۹۰۹۷۱۷۱-۰۱۶-۹۰۹۰۹۷۱۷۱

۱۳۸۳

۸۳-۶۴۲۸

کتابخانه ملی ایران

نشر سفینه

نشانی: تهران، سید خندان، ابتدای بزرگراه رسالت، خیابان شهید کابلی، کوچه شهید آگاهی، شماره ۳۳
کد پستی: ۱۶۳۱۷۶۷۵۱۱ تلفن و نمابر: ۸۴۶۵۴۱۶ صندوق پستی: ۱۶۳۱۵/۱۳۴ واحد نشر

ان. ای. بلاچ

کتاب های بزرگ تمدن اسلامی

زهرا آقا محمد شیرازی

● چاپ: نخست، ۱۳۸۳، تهران ● شمارگان (تیراژ): ۳۰۰۰ نسخه ● صفحه آرای: محمد طیب

● چاپ: خدمات فرهنگی مطهر ● شابک: ۹۶۴-۹۲۸۸۷-۹-۱ ISBN: 964-92887-9-1

Printed in I.R.Iran © All rights reserved همه حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است

فهرست مطالب

صفحه

۱۲.....	مقدمه مترجم
۱۶.....	مقدمه مؤلف

مذهب و اخلاق

	منابع دانش و هدایت
۲۱.....	الاتقان فی علوم القرآن، سیوطی
۲۵.....	اعجاز القرآن، باقلانی
	تدوین و ارزیابی علمی
۲۶.....	معرفة انواع علم الحديث، ابن صلاح
	طریق صوفیان
۳۲.....	اللمع فی التصوف، سراج
۳۳.....	کیمیای سعادت، غزالی
	اخلاق
۳۶.....	تهذیب الاخلاق، ابن مسکویه
	مذهب تطبیقی
۳۸.....	الملل و النحل، شهرستانی

تعلیم و تربیت و دانش جویی

	آموزش، جهت راهنمایی جوانان
۴۲.....	الرسالة المفصلة لاهوال المتعلمین و الاحکام المعلمین، قابسی

تئوری و عمل در تعلیم و تربیت

- تعلیم المتعلّم طریق التعلّم، زرنوجی ۴۴
- تذکره السّامع و المتکلم، ابن جماعه ۴۶
- برتری دانش
- جامع بیان العلم و فضله، ابن عبدالبر ۴۹
- فهرست مقایسه‌ای براساس موضوع
- الفهرست، ابن ندیم ۵۱
- طبقه‌بندی علم
- مفتاح السّعاده و مصباح السّیاده، طاش کُبری زاده ۵۵

افکار فلسفی

فلسفه

- کتاب فلسفه الاولی، کنّدی ۵۸
- عقل‌گرایی طرفدار فلسفه یونان
- الرساله الجامعه، اخوان الصفا ۶۰
- فلسفه ابن سینا
- الاشارات و التّنبیّهات، ابن سینا ۶۲
- روانشناسی
- کتاب النفس، ابن باجه ۶۶
- فلسفه ابن طفیل
- حی بن یقظان، ابن طفیل ۶۹
- فلسفه، نقد و ارزیابی
- محصل افکار المتقدّمین و المتأخّرين، فخر الدّین رازی ۷۱
- فلسفه مذهب
- حجّه الله البالغه، ولی الله دهلوی ۷۳
- فلسفه اشراق
- حکمه الاشراق، سهروردی ۷۶
- الشّواهد الرّیویّه، ملاصدرا ۷۹

افکار سیاسی، حکومت و اداره

تئوری سیاسی

رساله فی مبادئ آراء اهل المدينه الفاضله، فارابی ۸۲

حکومت

الطرق الحكميه فی السياسه الشرعيه، ابن قيم جوزيه ۸۵

بيت المال

كتاب الاموال، ابو عبيد قاسم بن سلام ۸۸

اجرا

كتاب الوزراء و الكتاب، جهشياري ۹۰

مسئوليت پذيری

معالم القربه فی احکام الحسبه، ابن اخوه ۹۲

تجارت، مسيرهای کاروان و خدمات پستی

كتاب المسالك و الممالك، ابن خرداذبه ۹۴

فقه و حقوق

حقوق (فقه)

بدايه المجتهد و نهايه المقتصد، ابن رشد ۹۶

الهدايه فی شرح البدايه، مرغينانی ۹۸

اصول فقه

الرساله، شافعی ۱۰۰

الاصول، بزدوی ۱۰۲

ضرب المثل شرعی

الاشباه و النظائر، ابن نجيم ۱۰۵

تمايزات شرعی

الاحکام فی تمیز الفتاوی عن الاحکام، قرافی ۱۰۸

الفروق فی فروع الحنفیه، کرايسی ۱۰۹

فلسفه شرعی

الموافقات فی اصول الشریعه، شاطبی ۱۱۱

قانون اساسی

۱۱۳..... الاحکام السلطانیة و الولايات الدینیة، ماوردی

حقوق بین‌الملل

۱۱۵..... کتاب السیر الصغیر، شبانی

تاریخ

زندگی‌نامه

۱۱۸..... السیره النبویه، ابن هشام

روش تاریخی

۱۲۰..... التّاریخ، خلیفه بن خِیاط

روش موضوعی

۱۲۲..... فتحنامه سند، علی کوفی

روش خاندانی

۱۲۴..... طبقات ناصری، منهاج سراج

تاریخ جهانی

۱۲۹..... مروج الذهب و معادن الجواهر، مسعودی

تاریخ یک شهر خاص

۱۳۳..... اخبار مکه، ازرقی

فلسفه تاریخ

۱۳۵..... المقذمه، ابن خلدون

تاریخ نگاری

۱۳۸..... الاعلان بالتوبیخ لمن ذم اهل التّاریخ، سخاوی

جامعه و فرهنگ

زبان

۱۴۰..... الصّاحبی فی فقه اللّغه، ابن فارس

طبقه‌بندی ملل

۱۴۲..... کتاب التعریف بطبقات الامم، ابن صاعد

مطالعه فرهنگ

۱۴۴..... ما للهند، بیرونی

فرهنگ ادبی

۱۴۷..... عیون الاخبار، ابن قتیبہ

ابداع شاعرانه

۱۵۰..... کتاب البدیع، ابن معتر

موسیقی

۱۵۳..... الادوار، أرموی

کیهان‌شناسی، کیهان‌نگاری، جغرافی و ترتیب زمانی

کیهان‌شناسی علمی

۱۵۶..... نهایه الادراک، قطب الدین شیرازی

۱۵۸..... نخبه الذهر فی عجائب البرّ و البحر، دمشقی

جغرافی

۱۵۹..... صوره الارض، ابن حوقل

سفر

۱۶۲..... تحفه النظّار، ابن بطّوطه

بُعدِ زمانی، ترتیب زمانی

۱۶۷..... الآثار الباقيه، بیرونی

علوم طبیعی

گیاه‌شناسی

۱۷۰..... النّبات، ابوحنیفه دینوری

جانورشناسی

۱۷۳..... حياه الحيوان الکبری، دمیری

فیزیک

۱۷۴..... المناظر، ابن هیثم

فیزیک و هیدرواستاتیک

۱۷۶..... میزان الحکمه، خازنی

شیمی

۱۷۹..... الاسرار، ابوبکر رازی

محاسبه / حساب

۱۸۲..... مفتاح الحساب، کاشی

مثلثات

۱۸۴..... شکل القطاع، نصیرالدین طوسی

جبر

۱۸۶..... المختصر فی حساب الجبر و المقابله، خوارزمی

هندسه

۱۸۹..... جامع المبادئ، مراکش

علم و هنر درمان

اصول

۱۹۰..... القانون فی الطب، ابن سینا

تشریح، زیست شناسی

۱۹۳..... شرح تشریح القانون، ابن نفیس

جراحی

۱۹۶..... التصریف، زهراوی

۱۹۹..... الجدری و الحصیه، رازی

چشم پزشکی

۲۰۱..... المہذب فی طبّ العین، ابن نفیس

داروهای گیاهی و پرهیز

۲۰۳..... کتاب الاغذیه، ابن بیطار

درمان و رژیم

۲۰۵..... التیسیر فی المداواه و التدبیر، ابن زهر

دام پزشکی

کامل الصناعتين فی البيطره، ابن بيطار ۲۰۷

حرفه پزشکی

عيون الانباء فی طبقات الاطباء، ابن ابی اصييمه ۲۰۹

علوم کاربردی و تکنولوژی

کشاورزی

الفلاحه، ابن عوام ۲۱۱

تقویم کشاورزی

کتاب الازمنه و الانواء، اجدابی ۲۱۳

منابع آب زیرزمینی

انباط المياه الخفيه، کرجی ۲۱۵

مکانیک و تکنولوژی

الحیل، بنو موسی ۲۱۷

الحیل، جزری ۲۲۰

دانش اقیانوس‌ها و دریانوردی

الفوائد، ابن ماجد ۲۲۳

فهرست‌ها

فهرست نام اشخاص ۲۳۰

فهرست نام مکان‌ها ۲۳۷

فهرست نام کتاب‌ها ۲۴۱

فهرست تصاویر ۲۴۶

مقدمه مترجم

«خِيارُ اُمّی عُلَماؤُها و خِيارُ عُلَماءِها حُلَماؤُها»

«بهترین افراد اُمت من دانشمنداند و بهترین دانشمندان اُمت من بردباراند.»

رسول اکرم (ص)

کتاب حاضر، شامل خلاصه زندگی و معرفی آثار برخی علما، متفکران و مخترعان مسلمان است که از زبان انگلیسی به زبان فارسی برگردانده شده است.

نویسنده کتاب، دکتر نبی بخش خان بلاچ، ادیب و زبان‌شناس پاکستانی، معتقد است که تعلیم و تربیت براساس ارزش‌های اسلامی، موجب تقویت ایمان به خالق یکتا، وحدت ایمان و دانش و بروز رفتار شایسته می‌شود. چنین تعلیم و تربیتی، پیشرفت تحقیق در جهت شناخت مجهول‌ها و برقراری صلح را به دنبال دارد و شرایط را برای یادگیری مداوم فراهم می‌آورد.

با خواندن متن انگلیسی کتاب، دو احساس متضاد در من ایجاد شد؛ احساس افتخار و احساس تأسف. احساس افتخار، از این بابت که مسلمان هستم و مسلمانان در گذشته تا آن حد پیشرفت داشته‌اند که تا سال‌ها بعد، در بسیاری از موارد، غربی‌ها علم خود را از آن‌ها کسب کرده‌اند و احساس تأسف، از این که برخی آثار مسلمانان در میان ما غریب است و بیگانگان، از آن‌ها بهره بیشتری برده‌اند. گاهی به ذهن می‌رسد، شاید آن‌ها بیش از ما به عظمت اسلام پی برده‌اند. هم‌چنین، متأسف شدم از این که با تمام توانی که خالق یکتا در وجود همه انسان‌ها نهاده است، ما از آن خیلی بهره نمی‌بریم و کم‌تر در شکوفایی استعدادهاى خود تلاش می‌کنیم. هنگامی که در این کتاب خواندم: ابن سینا در طول عمر خویش ۱۳۱ کتاب نوشته؛ کتاب تعلیم المتعلّم زونوجی مدت چهار قرن کتاب درسی بوده؛ و طاش کُهری زاده میراث فرهنگی تمدن اسلام را که توسط مغول‌ها به یغما رفته بود، حفظ نموده است، احساس شرمندگی کردم و همین احساس، انگیزه ترجمه کتاب را در من ایجاد

کرد تا بتوانم با این حرکت، بخشی از عظمت علمی مسلمانان را به فارسی‌زبانان ارائه نمایم. هنگامی که به گذشته پربار خود مراجعه می‌کنیم، غرب با همه زرق و برق ظاهری‌اش در نظرم آن کوچک می‌شود و با توکل بیش‌تر، مشتاق حرکت می‌شویم. وقتی می‌خوانیم: جداول نجومی خوارزمی، در قرن سوم هجری، تأثیر زیادی بر تولد علم غرب داشته؛ ابن فارس، در قرن چهارم، اولین کسی بود که بین زبان و گفتار تمایز قایل شده؛ بیرونی، در قرن چهارم، پدر علم فرهنگ بوده؛ ابن هیثم، در قرن پنجم، با کتاب المناظرش تأثیر زیادی بر علم غرب (بیکن و کیپلر) داشته، از روش تجربی در تحقیق علمی استفاده نموده و اولین کسی بوده که نظریه‌های فیزیک نور اقلیدس و بطلیموس را رد کرده؛ و بالاخره، زکریای رازی، پدر علم شیمی بوده، کتاب‌های او در غرب ترجمه شده، و مورد استفاده قرار گرفته است، به خود می‌بالیم، حسن تلاش در ما شعله‌ور می‌شود و احساس مسؤولیت بیشتری می‌کنیم تا قدم‌ها را محکم‌تر برداریم. اگر غرب با به‌کارگیری بُعد مادی، توانسته به پیشرفت‌هایی نایل شود، ما با استفاده از دو بُعد معنوی و مادی، بسیار فراتر خواهیم رفت. البته، مسیر و هدف آن‌ها کاملاً با مسیر و هدف مسلمانان تفاوت دارد. غربی‌ها اغلب تحصیل علم و ایجاد تکنولوژی را به منظور رفاه و کسب درآمد بیشتر دنبال می‌کنند، در حالی که هدف مؤمنان از کسب علم، جلب رضایت الهی و نزدیک شدن به خداست. چنانچه رسول اکرم (ص) اشاره فرموده‌اند:

«مَنْ إِزَادَ عِلْماً وَلَمْ تَزِدْ فِي الدُّنْيَا زُهْداً لَمْ يَزِدْ مِنْ اللَّهِ إِلَّا بُعْداً»

«هر که علمش افزون شود و بی‌رغبتی وی به دنیا افزون نشود، دوری‌اش از خدا بیشتر

می‌گردد.»

هم‌چنین، ایشان فرموده‌اند:

«إِذَا أَقْبَلَ يَوْمٌ لَا أَرَادَ فِيهِ عِلْماً يُقَرَّبُنِي إِلَى اللَّهِ تَعَالَى فَلَا بُورِكَ لِي فِي طُلُوعِ الشَّمْسِ ذَلِكَ

الْيَوْمُ»

«اگر روزی بر من بگذرد و در آن روز دانشی نیاموزم که مرا به خداوند نزدیک کند،

طلوع آفتاب آن روز بر من مبارک مباد.»

۱. تنکابنی، رهنمای انسانیت، ص ۵۴.

۲. تنکابنی، رهنمای انسانیت، ص ۶۹.

باید توجه داشت که برخی مطالب که در قرن‌های اخیر، در غرب با نام «تئوری جدید» عنوان می‌شود، قرن‌ها پیش توسط مسلمانان مطرح شده است. برای مثال: نظریهٔ تدریس مشترک که در قرن بیستم، در غرب مطرح شد، در قرن دهم میلادی توسط قابسی عنوان شده بود. البته، این نمونه‌ها بسیار است. ابن نفیس، در قرن ششم میلادی (خیلی قبل از ویلیام هاروی، در سال ۱۶۵۹ م.) برای اولین بار، مفهوم روشنی از گردش خون ریوی ارائه کرد و هم او بود که نظریهٔ کل‌گرایی «طب چشم» یعنی چشم پزشکی را چنانچه امروز درک می‌شود، ارائه نمود. نمونهٔ دیگر این که پدر علم ملوانی، ابن ماجه، مسلمانی بود که در قرن نهم می‌زیست.

کتاب‌های مختلفی به معرفی شرح حال بزرگان اسلام پرداخته‌اند، اما امتیاز ویژهٔ این کتاب، این است که آثار علمای اسلام را در رشته‌های مختلف دسته‌بندی نموده و چنانچه خواننده، به آشنایی با رده‌آوردهای رشتهٔ خاصی علاقه‌مند باشد، می‌تواند به بخش مربوط مراجعه و اطلاعات لازم را کسب کند.

یکی از اهداف ترجمهٔ کتاب حاضر، این بود که مختصری از شرح حال و آثار برخی از علمای اسلام که نشان دهندهٔ عظمت دست پرورده‌های این مکتب بزرگ است، به نظر خوانندگان گرامی برسد. البته حین مطالعهٔ کتاب، روشن می‌شود که نویسندگان و محققان خارجی معمولاً از پنجرهٔ اهل سنت و جوامع عرب زبان به اسلام نگریسته‌اند و لذا به منابع شیعی، از یک سو و به منابع فارسی، از سوی دیگر، کم‌تر مراجعه کرده‌اند.

روش معرفی آثار علما در این کتاب، می‌تواند برای محققان، الگویی جهت معرفی شخصیت‌های مهم شیعه، با استفاده از منابع عربی و فارسی باشد. امید است، محققان محترمی که با زندگی و آثار این عزیزان، در رشته‌های مختلف آشنایی دارند، قلم فرسایی نمایند تا این چراغ‌های فروزان بیشتر شناخته شوند و راه‌گشای زندگی باشند.

به منظور افزایش سودمندی کتاب، فهرست‌های نام اشخاص، مکان‌ها، کتاب‌ها و تصاویر، که در نسخهٔ انگلیسی کتاب وجود نداشت، تهیه و در پایان ترجمهٔ فارسی آن افزوده شد؛ تا تمامی اطلاعاتی که در سراسر کتاب در مورد شخص، مکان یا کتاب خاصی وجود دارد، به سهولت قابل جستجو و دسترسی باشد.

به نظر می‌رسد، همه اقشار جامعه و به خصوص جوانان از این کتاب بهره گیرند. جوانان، بیش از اقشار دیگر جامعه به اتصال با گذشته پربار خویش نیازمندند. دانشجویان رشته‌های مختلف نیز، چنانچه بخواهند با آثار برخی از بزرگان رشته خود آشنا شوند، می‌توانند از این کتاب استفاده کنند.

در این جا لازم می‌دانم، از خانم دکتر بختیاری به خاطر تقبل زحمت بازنگری کتاب و هم‌چنین، آقای دکتر ولوی، به دلیل راهنمایی‌های ارزشمندشان، تشکر نمایم. و از خانم آناهیتا گودرزی که زحمت ویراستاری، استخراج فهرست‌های اشخاص، مکان‌ها، کتاب‌ها و تصاویر، و نمونه خوانی حروفچینی این کتاب را عهده‌دار شدند، سپاس‌گزاری نموده و هم‌چنین، از مدیریت محترم نشر سفینه، به خاطر دقت نظر و پی‌گیری‌های عالمانه در ارتقای سطح کیفی کتاب و اهتمام در طبع مطلوب آن، تشکر و قدردانی کرده و برای ایشان در تداوم فعالیت‌های فرهنگی‌شان آرزوی توفیق می‌نمایم.

با کلام گهربار رسول اکرم (ص) مقدمه را به پایان می‌برم.

«سَلُوا اللَّهَ عِلْمًا نَافِعًا وَ تَعَوَّذُوا بِاللَّهِ مِنْ عِلْمٍ لَا يَنْفَعُ»

«از خدا علمی سودمند بخواهید و از علمی که سود ندهد، به خدا پناه برید.»

زهرآ آقا محمد شیرازی

مقدمه نویسنده:

در تاریخ تمدن دنیا، تمدن اسلامی بر ایمان همراه با دانش بنیان گذاشته شده و قرآن نیز تقویت کننده ایمان و دانش بوده است. تحقیق علمی که مشخصه بارز جامعه صدر اسلام است، معلول موارد زیر می‌باشد.

تاریخ آموزش اسلامی، با فرمان قرآنی "اقرأ" شروع شد. قرآن سرچشمه دانش پایدار گشت. وحی نیز، برتری بی چون و چرای دانش را تصدیق کرد و مؤمن را به سوی آموختن بیشتر دانش سوق داد. در نتیجه، پیامبر اسلام (ص) اعلام فرمودند: یادگیری بر هر زن و مرد مؤمن واجب است و او باید به دنبال دانش باشد، حتی در چین؛ یعنی هر جا که در دسترس باشد. دانش باید از طریق ابزار نگارش، قلم، در میان مردم منتشر شود و بر بشر مقدّرات که ناشناخته‌ها را بشناسد. از انسان خواسته شد که ببیند، تدبّر، تعمق و تفکر کند، بمخاطر آورد، بفهمد و یاد بگیرد. در واقع، اسلام، راه زندگی و یادگیری، قرآن، کتاب و پیامبر، معلّم بود. همچنین برتری دانش و مفهوم یادگیری و تعلیم و تربیت اجباری تأیید شد. نظر به این که در صدر اسلام، جامعه اسلامی به آموزش روی آورد، "آموزش کودک" (تعلیم الاطفال) به عنوان مرحله اساسی تعلیم و تربیت در نظر گرفته شد. در نتیجه، اولین مؤسسه سازمان یافته تعلیم و تربیت، دبستان جهانی، متولّد شد. کتاب (دبستان) در زیر هر سقفی که در دسترس بود، از قبیل: مسجد، خانه معلّم، خانه فقها، قصر، کتاب فروشی، ساختمان سواد آموزی، چادر و فضای آزاد در صحرا تشکیل شد. در دنیای شرقی اسلام این دبستان، مکتب و در خاور دور (مالزی و اندونزی) پانداک نام داشت. با پیشرفت پیشتر سیستم رسمی آموزش، در قرن پنجم میلادی، مدارس به عنوان مؤسسه‌های تعلیم و تربیت، در سطحی بالاتر و خارج از مساجد تأسیس شد.

از تلاش ایشارگرانه مؤمنان برای درک مفهوم قرآن، علوم قرآنی متفاوتی به وجود آمد که موضوع کار سیوطی است. علوم قرآنی به نوبه خود، راه را برای مطالعات دیگری که در نهایت به صورت علوم مستقل درآمدند، باز کرد. حدیث و سنت، مکمل درک وحی بود.

گرایش‌های معنوی و منطقی در اعتقاد و رفتار، در شرح مفصل آثار غزالی، به‌خصوص *احیاء العلوم الدین و کیمیای سعادت* به اوج رسید.

وحی، بشر را برانگیخت تا بخواند، مشاهده، تفکر، بازنگری، جست‌وجو و تحقیق کند و بیشتر در طلب دانش باشد تا نه تنها به واقعیت وجود خالق، بلکه به واقعیت حضور او در سراسر جهان (هم دنیای بشر و هم دنیای طبیعت) پی ببرد. مؤمنان با استعدادتر، به دعوت قرآنی، جدی‌تر پاسخ گفتند. آن‌ها مشاهده، تفکر و تأمل کردند تا مخلوق‌های خدا را بیشتر درک کنند و بیاموزند. تحقیق آن‌ها به توسعه مطالعات و علوم مختلف منجر شد و از مرزهای دانش فراتر رفت.

از آن‌جا که دانش می‌بایست از طریق تمامی منابع ممکن جست‌وجو می‌شد، محققان مسلمان، برای کسب آن توسط ترجمه از زبان‌های یونانی، هندی، ایرانی و شاید منابع چینی از هیچ تلاشی مضایقه نکردند. در ربع نخست قرن دوم ه. ق، عالم مسلمان، با سنت‌های ادبی مردم غیر مسلمان آشنا شد.

به دلیل تأکید قرآن بر اهمیت دانش و فراخوانی مسلمانان به کسب علم، طلب دانش در صدر اسلام ایده‌ای پویا شد. کسب دانش، در قرن اول ه. ق، شتاب بیشتری به خود گرفت و در قرن‌های دوم و سوم به پیشرفت دانش منجر شد. در آغاز قرن چهارم و در یکی دو قرن بعد، انفجار دانش (اولین انفجار در تاریخ بشر) رخ داد. این امر موجب درک چرخه همواره در حال رشد دانش شد.

برای رسیدن به این هدف، فارابی (متوفای ۳۳۹ ه. ق) اولین کسی بود که *احصاء العلوم* (شمارش علوم) را نوشت تا تعداد معینی از علوم معروف را طبقه‌بندی کند. روش او اساساً فلسفی بود. خوارزمی (متوفای ۳۶۵ ه. ق) در *مفتاح العلوم*، *اخوان الصفا* در *رسائل* و ابن سینا (متوفای ۴۲۸ ه. ق) در *درشمای جامع* و همچنین، در رساله مهم *اقسام العلوم العقلیه* (اقسام علوم عقلی) شرح و طبقه‌بندی علوم متفاوت با پایه فلسفی را نگاشتند. روش کلی این پیش‌گامان، احاطه بر علم، در ابعاد مختلفش بود. خوارزمی علوم را به دو طبقه وسیع تقسیم کرد: علمی که تحت لوای اسلام پیشرفت کرد و بقیه علوم. او می‌خواست با روشن کردن معانی و مفاهیمی که شامل اصطلاح‌های علمی و واژگان علوم است، موجب درک صحیح آن‌ها شود. در سال ۳۷۷ ه. ق، ابن ندیم تألیف *الفهرست*

(فهرست کامل) را به عهده گرفت که در آن، فهرست مراجع کتاب‌ها، خصوصیت ویژه دسته بندی بود. برخی نویسندگان، به جای آن که تلاش کنند تا بر تمام حوزه دانش احاطه یابند، ترجیح دادند تا در آثار خود، تعداد خاصی از موضوع‌ها و علوم را مورد بحث قرار دهند. برای مثال: *فخرالدین رازی در حدائق الانوار فی حدائق الاسرار*، شصت علم؛ *دوانی در انموذج*، ده علم؛ و *سیوطی در التلخیص*، چهارده علم را مورد بحث قرار دادند. در این آثار، به جای آن که اطلاعات کتاب‌نامه‌ای علوم مربوطه اضافه شود، هر علم به طور کلی معرفی شد. یک مورد استثنا در این زمینه، *ارشاد القاصد فی اقصی المقاصد* نوشته محمد بن ابراهیم اکفائی (متوفای ۷۴۹ هـ. ق/ ۱۳۴۸ م.) بود که پس از یک مقدمه کلی در زمینه یادگیری، تعلیم و تربیت و دانش، شصت قاعده (علم) را مورد بحث قرار داد و هم‌چنین، در متن آن چهارصد کتاب را به عنوان مرجع معرفی کرد. سپس، ابن خلدون در فصل ششم مقدمه، علوم را به دو طبقه اساسی (علوم طبیعی که محصول مستقیم فکر بشر است و علوم انتقالبی که از منبع اصلی‌شان گرفته شده است) تقسیم کرد. علوم نوع اول، مخصوص افراد خاصی نیست ولی علوم نوع دوم، از آن جامعه اسلامی است. به طور خلاصه، دسته بندی ابن خلدون به دسته بندی خوارزمی شبیه بود، ولی از لحاظ تعمیم، مفاهیم و جزئیات، در دو طبقه کامل‌تر قرار داشت.

به این ترتیب، *احصاء العلوم* فارابی آغازی برای نوشتن آثار زیادی در زمینه شمارش و دسته بندی علوم، با روش‌ها و اهداف متفاوت شد. ابن رونند با *مفتاح السعادة* طاش کپری زاده، به اوج خود رسید. در این کتاب، طاش کپری زاده بهترین ترکیب روش‌های اصلی را ارائه کرد. او در مقدمه کتاب و در بخش‌های بعد، اصول و مفاهیم زیربنای طرح دسته بندی خود را به صورت منطقی مطرح نمود. این اثر، از لحاظ محدوده جامع است و سعی دارد که بر ابعاد مختلف علم احاطه یابد. ارائه موضوع از جانب او نیز کلی یا نظری نیست، بلکه مداوم با اطلاعات کتاب‌شناسی در باره نویسندگان و کتاب‌هایشان تکمیل می‌شود.

اثر طاش کپری زاده مزایای دیگری خاص خود دارد. پس از آن که مغولان مرکز تمدن اسلامی را در بغداد ویران کردند، این اثر میراث معنوی آن تمدن را حفظ کرد. این کتاب، شامل موفقیت‌های دوره عثمانی است. اثر او، بعدها در دسته بندی دانش تأثیر زیادی داشت. حاجی خلیفه، *کشف الظنون* خود را بر همین اصول استوار ساخت.

دراثر حاجی خلیفه، روند دسته‌بندی دانش به مرحله کامل تنظیم، به صورت یک دستورالعمل مستقل، رسید. طاش‌کپری زاده آن را علم تقاسیم العلوم نامید که با توجه به نظرهای بعدی او "علم تقسیم‌بندی روشمند دانش" معنی می‌دهد. تعریف طاش‌کپری زاده به وضوح نشان می‌دهد که او دسته‌بندی دانش را به عنوان یک علم مستقل، با روش خاص همان علم تصور می‌کرد.

گرچه کتاب‌هایی که تحت عنوان مرجع در این اثر ذکر شده است، نمونه‌ای جامع از کتاب‌های اسلامی با ارزش را در همه زمینه‌های دانش مطرح می‌کند (چنانچه در فهرست منعکس شده است)، اما این اثر الزاماً گلچینی منحصر به فرد را نشان نمی‌دهد. هم‌چنین، اطلاعات جدیدی ارائه نمی‌دهد که قبلاً در منابع مختلف قابل دسترس نبوده باشد. هدف کتاب، ارائه اطلاعات جامع در مورد هر کتاب و نویسنده آن نیست، بلکه صرفاً مقدمه‌ای کوتاه در مورد هر کتاب و مؤلف آن نوشته شده است. برای این که هر مورد خوانا باشد، از مرجع و پانویس، زیاد استفاده نشده است. تلاش بر این است که نام صحیح و کامل مؤلف، سال تولد و مرگ، دوران شکوفایی، سابقه تحصیلی و شغل او ذکر شود؛ به نحوی که چشم انداز تألیف کتاب بهتر درک گردد؛ توضیحاتی که جزئیات اساسی محدود است. جمله‌ها و نظرهای اصلی نقل شده و یا مضمون آن‌ها داخل گیومه قرار داده شده است.

لازم به ذکر است که این کتاب، نه یک کتاب تحقیقاتی و نه یک کتاب درسی است که کاربرد ویرگول و دو نقطه آن صحیح باشد. هدف اصلی، معرفی نویسنده و کتاب در حد امکان، به اختصار بوده است. برای رسیدن به این هدف، اطلاعات مربوط، به شکل ساده و قابل خواندن جمع‌آوری و تألیف شده است. اطلاعات در حد امکان، از متون نسخه اصلی یا نسخه‌های ترجمه شده شان گرفته شده و از منابع دست دوم و کتاب‌های مرجع نیز، استفاده شده است.

کیفیت مبتکرانه و پیش‌گامی کتاب‌های بزرگ، در چهارچوب زمان مشخص می‌شود؛ یعنی هنگامی که با آثار معاصر یا آثار قبلی‌شان مقایسه می‌شوند. آنچه در ربع آخر قرن بیستم^۱ ممکن است آشنا و معمولی باشد، قرن‌ها پیش یعنی زمان تألیفشان کاملاً بکر بود و این امر، پیشرفت زیاد دانش بشری را نشان می‌دهد.

می‌توان گفت، کتاب‌های بزرگ تفکر، فرهنگ و تمدن اسلامی که کتاب حاضر به چند مورد از آن‌ها پرداخته است، گزارشی از موفقیت عالمان و دانشمندان محقق و پژوهشگر گذشته را ارائه می‌کند که باعث می‌شود در ذهن کنجکاو جوانان انگیزه ایجاد کند و آن‌ها را به سوی کمال والای معنوی سوق دهد.

من مدیون همه مؤلفان عالی قدری هستم که اثرشان به من توان داد که دست‌نویس این کتاب را تهیه نمایم. از کمک مؤسسه‌های مختلف به‌خصوص کتابخانه عمومی سلیمانیه استانبول، کتابخانه زهریریه دمشق و کتابخانه سلطنتی رباط بسیار قدردانی می‌کنم. بهترین سپاس‌گزاری خود را به سید نفیس رقم، برجسته‌ترین کاتب پاکستان، به دلیل خوش‌نویسی عناوین کتاب، تقدیم می‌کنم.

نبی بخش خان بلاچ